

De la p. 9 la 130 sunt reproduse opt studii consacrate de Francisc Király acestei scrieri, care reprezintă substanța unui foarte documentat și solid studiu introductiv. Găsim aici întreaga contribuție a universitarului timișean la rezolvarea problemelor în litigiu: paternitatea, datarea și localizarea dicționarului, la interpretarea corectă a grafiei acestui text și, în general, a scrierii limbii române cu alfabet latin și ortografie maghiară, la analiza materialului lingvistic, la corectarea erorilor de interpretare a unor termeni comentați de diverși cercetători și mai ales a numeroaselor lecțiuni greșite, precum și la relevarea importanței acestei scrieri pentru istoria limbii și culturii noastre vechi.

Textul dicționarului, reprodus în variantă facsimilată, ocupă 180 de pagini (de la p. 135 la 315), iar *Indicele alfabetic al cuvintelor românești* conține, în transcriere interpretativă, toți termenii menționați în *Dictionarium valachico-latinum*.

Editarea acestei lucrări este, categoric, un eveniment științific deosebit, care face cinste nu numai autorului și celor care i-au înlesnit apariția, ci și filologiei timișorene și românești în ansamblu.

Prin acest volum, Francisc Király revine nu numai printre timișorenii care l-au cunoscut și i-au apreciat știința și calitatea umană, ci și în filologia românească de prim rang.

Vasile D. ȚĂRA

NICOLAE SARAMANDU, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2003, 258 p. + 2 h.

Autor și coautor a numeroase lucrări de referință din domeniul dialectologiei și folclorului, Nicolae Saramandu a avut inițiativa adunării în volum a unor studii și articole (inedite sau apărute în publicații de specialitate din țară și din străinătate) consacrate dialectului aromân și, într-o măsură mai mică, celui meglenoromân.

Volumul pe care îl prezentăm este structurat pe două secțiuni: în cea dintâi sunt incluse, după cum precizează autorul însuși în *Cuvânt înainte*, “studii referitoare, în general, la aspecte lingvistice (adăugându-se o lucrare din domeniul folclorului: *MIORIȚA la aromâni*)” și altele în care este prezentată “contribuția la cercetarea aromânei (sau a meglenoromânei) a unor reprezentanți de frunte din trecut și de azi” (p. 7); cea de-a doua parte cuprinde prezentări ale unor lucrări consacrate aromânei și meglenoromânei dar și ale unor lucrări de lingvistică balcanică.

Studiul *Aromânii din Dobrogea și graiul lor* (p. 11-31), cu care debutează prima parte, oferă informații importante privind numărul și răspândirea aromânilor în Dobrogea, data colonizării acestora, precum și locul lor de proveniență. Pe baza materialului lingvistic înregistrat prin anchete la fața locului, autorul, preluând repartiția pe ramuri, “în funcție de regiuni sau centre regionale”, efectuată de T. Papahagi (*Aromânii. Grai, folklor, etnografie* (curs litografiat), București, 1932, p. 11), identifică în Dobrogea patru *grupuri* principale de

aromâni: *grămostenii, fărșeroții, pindenii și moscopolenii*. Aceștia li se adaugă *muzăchearii*, care, însă, “fiind foarte puțin numeroși, nu sunt considerați ca grup aparte de către ceilalți aromâni, care îi confundă fie cu fărșeroții, fie cu moscopolenii” (p. 28).

Materialul lingvistic cercetat (în acest studiu nu sunt analizate decât răspunsurile primite pentru termenii *mamă* (întrebarea 464), *veri* (496), *veri primari* (498), *veri al doilea* (500), *copil* (509), *băiat* (515), *gemeni* (544), *fin* (553) din Chestionarul NALR, capitolul *Familia*; pentru o prezentare mai detaliată a aromânei din Dobrogea și a diferențelor dintre graiuri vezi Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea. Fonetică. Observații asupra sistemului fonologic*, București, Editura Academiei, 1972) îi permite autorului să concluzioneze: “[...] graiurile aromânești din Dobrogea nu reprezintă o altă realitate față de cele vorbite de aromâni în țările balcanice, de unde aceștia le-au adus, în urmă cu câteva decenii, în ținuturile românești dintre Dunăre și mare. În Dobrogea, graiurile aromânești reproduc într-un spațiu restrâns realitatea lingvistică întâlnită, în spații mult mai întinse, în Peninsula Balcanică” (p. 31).

Și al doilea articol cuprins în acest volum – *Influență a dacoromânei sau evoluție paralelă în aromâna din Dobrogea?* (p. 33-35) – conține observații privind anumite particularități ale graiului aromânilor stabiliți în Dobrogea, mai precis, ale moscopolenilor. Este vorba de trecerea lui *i* neaccentuat la *ă*, atât în silabă protonică (*băút*), cât și în silabă posttonică (*scápăr*), realizarea diftongului *ea* ca *e* (parțial, acest fenomen este întâlnit și la fărșeroții originari din Albania, anchetați de autor în localitatea Palazu Mare, municipiul Constanța), precum și redarea consoanei *l* prin *î* (care apoi dispare) în graiul grămostenilor *curtuveán* (p. 33). Analizând fenomenele fonetice amintite, N. Saramandu apreciază că avem a face cu inovații paralele și, deci, nu cu o influență a dacoromânei, deși, “Contactul direct între vorbitorii celor două dialecte, realizat pentru prima oară în Dobrogea, a putut să favorizeze schimbările fonetice din graiurile aromânei. ‘Direcția’, modul specific în care se realizează aceste schimbări în aromâna din Dobrogea nu au fost, însă, modificate în urma contactului cu dacoromâna” (p. 35).

În cadrul cercetărilor dialectale efectuate în Dobrogea, autorul a înregistrat apariția unui nou termen (*mucán^u*, *mucán* (plural *mucán*)) cu care aromânii și meglenoromânii stabiliți aici îi numesc pe dacoromâni, cauzele și semnificațiile acestui fapt din punct de vedere etnolingvistic fiind expuse de autor în articolul *Arom., megl. mucán* “dacoromân”. *Câteva aspecte etnolingvistice* (p. 37-42).

Alături de termenul în discuție, care a înlocuit termenii mai vechi mglr. *vla*, ar. *román*, *vláhút* (p. 39), N. Saramandu a notat și următoarele derivate: *mucáná* (plural *mucáni*) “dacoromâncă”, adj. *mucánésu* “dacoromânesc” (fem. *mucânească*), adv. *mucâneăști* “dacoromânește”, diminutivul *mucânic^u* (fem. *mucânicî*).

Un alt articol este consacrat prezentării *sistemului formelor verbale compuse în aromână* (p. 43-50) prin prisma “contactelor pe care acest dialect le-a avut cu limbi ca neogreaca, albaneza, bulgara, slava macedoneană” (p. 43), perspectivă indispensabilă studierii dialectelor românești sud-dunărene, care, de la un moment dat, și-au continuat evoluția exclusiv în mediul balcanic, fapt ce a avut numeroase urmări în plan lingvistic și nu numai.

Tot în prima secțiune a lucrării este inclus și un studiu de sintaxă (*Coordonarea cu conjuncții a propozițiilor în aromână*) (p. 51-63) în care sunt expuse modalitățile de realizare a raportului de coordonare copulativă, disjunctivă și adversativă în aromână, cu precizarea similitudinilor, dar și a diferențelor care există, în această privință, între idiomul în discuție și celelalte dialecte românești.

Volumul de față cuprinde și două articole în care sunt abordate anumite aspecte de ordin lexical: în primul, *Note etimologice și lexicale* (p. 65-66), autorul analizează câțiva termeni înregistrați în cursul cercetărilor efectuate în Dobrogea, termeni care, fie nu sunt înregistrați în dicționare, sau, dacă sunt, apar cu alte sensuri; cel de-al doilea, *Câteva considerații privind raporturile lingvistice româno-slave* (p. 67-69), conține “câteva observații cu caracter general” (p. 67) privind împrumuturile slave comune celor patru dialecte românești, precum și “contactele româno-slave la nivelul fiecărui dialect” (pentru acest ultim aspect N. Saramandu se oprește asupra aromânei, mai precis, asupra posibilităților de delimitare a împrumuturilor “care se explică prin bulgară de cele care se explică prin slava macedoneană” (p. 68)), observații în baza cărora autorul conchide: “În ceea ce privește vechile împrumuturi slave din limba română, trebuie să admitem un teritoriu vast pentru contactele lingvistice româno-slave. Dat fiind că asemenea contacte există și astăzi în diferite regiuni, este necesar să stabilim o periodizare mai nuanțată a împrumuturilor slave în română. La nivelul dialectelor, trebuie să stabilim, pentru fiecare caz particular, idiomul (dialectul) slav din care provine termenul împrumutat în română” (p. 69).

Tot în acest volum este inclus și *Proiectul Atlasului lingvistic aromân* (AliA) (p. 71-76), realizat în colaborare cu Johannes Kramer. De fapt, elaborarea unui atlas al dialectelor românești sud-dunărene constituie un deziderat formulat încă din 1958 în cadrul Conferinței dialectologilor de la București, deziderat care, din păcate, nu a fost realizat nici azi. Cu toate acestea, dialectul aromân a fost consemnat în atlasul romaniștilor germani Johannes Kramer și Wolfgang Dahmen și a colaboratorilor lor, Klaus-Jürgen Fiacre, Rainer Schlösser și Beate Wild, *Aromunischer Sprachatlas. Atlasul lingvistic aromân*, din care au apărut două volume, precum și de *Micul atlas al dialectului aromân din Albania și din fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, publicat în 1997 de P. Neiescu.

În momentul de față dispunem de un material deosebit de bogat – monografii, studii mai mult sau mai puțin ample, dicționare etc. – privind dialectele românești sud-dunărene, însă, după cum remarcă și N. Saramandu, cercetările, efectuate cu precădere în sec. al XX-lea, au avut în vedere aproape exclusiv comunitățile rurale. Prin prisma acestui fapt, includerea articolului *Cercetarea aromânei vorbite în mediu orășenesc* (p. 77-81) în volumul pe care îl prezentăm apare ca fiind dublu motivată: conține, după cum sugerează și titlul, o expunere a unor aspecte importante ale aromânei vorbite în mediul urban, “cu referire specială la mediul românesc” (p. 81), reprezentând totodată și o modalitate “de a atrage atenția asupra utilității studierii aromânei din perspectiva dialectologiei urbane și a sociolingvisticii” (*ibidem*).

Dintre populațiile românești sud-dunărene, doar aromânii au “un trecut cultural” (Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, EDP, p. 173), dialectul

aromân fiind singurul care a fost fixat în scris. O expunere a sistemelor de scriere a acestui idiom o găsim și în articolul lui Nicolae Saramandu, *Sisteme de scriere a aromânei* (p. 83-88) (vezi în acest sens și Gh. Carageani, *Reflecții asupra sistemelor ortografice cu litere latine în aromână*, în “Buletinul Bibliotecii române”, XVI (XX), Freiburg, 1990-1991, p. 47-95, apud Nicolae Saramandu, *Studii aromâne și meglenoromâne*, p. 88, nota 12).

Tot în prima parte a acestui volum autorul a inclus studiul *MIORIȚA la aromâni (Elemente mioritice în poezia aromână)* (p. 89-96), precum și articole în care este prezentată activitatea științifică a unor învățați și lingviști aromâni: Gheorghe Constantin Roja (*Gheorghe Constantin Roja și Școala Normală a Nației Românești din Pesta, Ungaria (1808-1810)*) (p. 97-103)), Mihail G. Boiagi (*Gramatica aromână a lui Mihail G. Boiagi (începutul secolului al XIX-lea)*) (p. 105-110)), Theodor Capidan (p. 111-118), Tache Papahagi (p. 119-128), Matilda Caragiu-Marioțeanu (p. 129-134).

Lucrările pe care le prezintă autorul în cea de-a doua parte a acestui volum (p. 135-224) (primul volum din revista “Balkan-Archiv. Neue Folge”, herausgegeben von Johannes Kramer, Köln, I, 1976 (p. 137-140), Beate Wild, *Meglenorumänischer Sprachatlas. Mit 14 Fotos*, Hamburg, 1983 (p. 141-146), Gheorghe Carageani, *La subordinazione circostanziale ipotattica nella frase del dialetto aromeno (macedoromeno)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 1982 (p. 147-152), H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, EA, 1966 (p. 153-157), George G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen. Mit einem Nachtrag* herausgegeben von H. Mihăescu, București, 1977 (p. 159-162), Tache Papahagi, *Paralele folclorice. Traduceri din poezia populară greacă*, București, 1970 (p. 165-169), N. Kistanēs, K. Dinas, *Grammatikē tēs Koinēs Koutsovlahikēs* [Gramatica aromânei comune], Salonic, 1990 (p. 171-173), Elena Scărlătoiu, *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, București, 1980 (p. 175-177), Zbigniew Gołąb, *The Aromunian Dialect of Kruševo in SR Macedonia, SFR Yugoslavia*, Skopje, 1984 (p. 179-182), Iancu Ianachieschi-Vlahu, *Gramatică armânească, simplă și practică*, Crushova, 1993 (p. 183-185), Božidar Nastev, *Aromanski studii*, Skopje, 1988 (volum îngrijit de Petar Atanasov) (p. 187), Kleanti Liaku-Anovska, *Socijalnata pripadnost na narodnite raskažuvači Vlasi. The origin of the Vlach Folk Story Tellers*, Skopje, 1995 (p. 189-191), Toma Kiurciev, Nicolai Kiurciev, *Dictsionar armân-bulgar*, Sofia, 1994 (p. 193-195), Emil Vrabie, *An Englisch-Aromanian (Macedo-Romanian) Dictionary, with two introductory sketches on Aromanian*, Statford, 2000 (p. 197-198), Gr. Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983 (p. 199-201), idem, *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București, Institutul Român de Tracologie, Bibliotheca Thracologica VIII, 1995 (p. 203-205), Cătălina-Ioana Vătășescu, *Vocabularul de origine latină în albaneză în comparație cu româna*, București, Institutul de Tracologie, 1997 (p. 207-211), Helmut Wilhelm Schaller, *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, 1975 (p. 213-217), Emanuele Banfi, *Linguistica balcanica*, Bologna, 1985 (p. 217-221), Max Demeter Peyfuss, *Die Aromunische Frage* (p. 223-224)), sunt, în cea mai mare parte, indispensabile cercetătorului

care este interesat de studiul anumitor aspecte privind dialectele românești sud-dunărene, istoria limbii române sau de evoluția mult controversatei lingvistice balcanice. Expunerea faptelor este permanent completată de observații și sugestii valoroase care pot constitui puncte de plecare pentru cercetări ulterioare.

În *Harta graiurilor aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică* (p. 225-242) autorul realizează un scurt istoric al contribuțiilor aduse, prin întocmirea unor hărți, la cunoașterea așezărilor populațiilor românești din Peninsula Balcanică, precum și o prezentare, “pe țări [a] localități[lor] aromâne (cu aromâni) și meglenoromâne (cu meglenoromâni), cuprinse în harta anexată, cu precizarea, în ceea ce-i privește pe aromâni, a grupurilor dialectale la care aparțin vorbitorii – după denumirile cunoscute în literatura de specialitate: pindenii, grămosteni, fărșeroți, moscopoleni – și delimitarea grupurilor izolate: a) din masivul Olimp (Grecia); b) din Beala de Sus și Beala de Jos (R. Macedonia); c) din Gopeș și Muloviște (R. Macedonia)” (p. 229).

Volumul conține și o bogată *bibliografie* (p. 243-256) în care autorul a inclus, după cum însuși precizează, lucrări “consacrate dialectelor românești sud-dunărene apărute în străinătate în perioada 1939-1990 [...], studii cu caracter mai general care oferă date (material lingvistic) sau informații utile pentru cunoașterea situației actuale a dialectelor, [...], reeditări [ale] unor opere importante din trecut, ca și unele culegeri de literatură populară (ca surse de material dialectal)” (p. 243).

Sunt anexate și două hărți: una a localităților din Dobrogea populate de aromâni (situația existentă în anul 1968) și cealaltă, a localităților aromâne și meglenoromâne din Peninsula Balcanică. Aceasta din urmă corectează sau completează hărțile elaborate anterior.

Studii aromâne și meglenoromâne constituie o valoroasă contribuție pentru dialectologia românească sud-dunăreană, folcloristică și pentru istoria culturii românești (nord și sud-dunărene) și, totodată, o inițiativă extrem de utilă, care, sperăm, va fi preluată și de alți lingviști.

Ana-Maria POP

DOINA COMLOȘAN, MIRELA BORCHIN, *Dicționar de comunicare (lingvistică și literară)*, Timișoara, Editura Excelsior art, 2002, 184 p.

Arta de a comunica i-a preocupat pe cercetătorii tuturor timpurilor. În Grecia antică această artă a fost numită *retorică*.

Se pare că primele elemente de teoria comunicării au fost elaborate de *Corax* din Siracuză în *Arta Retoricii*, unde el prezenta concetățenilor săi moduri și tehnici de comunicare utile în procesele de recuperare a averilor. Mai târziu, *Tisias*, un fost student al lui *Corax*, a introdus această teorie în Atena. Apoi, au apărut specialiștii în retorică, cunoscuți sub numele de *sofiști* (sec. V î.e.n.).

Prima accepțiune a noțiunii de *retorică*, cuvânt de origine greacă, a fost aceea de „știința și arta de a convinge”. La acea dată retorica viza, cu precădere, comunicarea în sfera juridică și politică. Cel care a introdus retorica în viața academică a fost *Platon* (427-437 î.e.n.). Pentru *Platon* retorica a însemnat chiar